

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ****METHODOLOGICAL BASES FOR SUSTAINABLE SPATIAL DEVELOPMENT:
REGIONAL ASPECT**

Обґрунтовано методологічні засади до оцінювання регіону як територіального соціально-економічного утворення, основою якого є просторова організація. Висвітлено питання територіальної асиметрії та територіальної диспропорції, виділено прояви асиметрії. Дані визначення поняттям: «простір», «територія», «регіон». Запропоновано для оцінювання диференціації муніципальних утворень за рівнем соціально-економічного розвитку використовувати коефіцієнт варіації, зокрема розрахунок лінійної форми коефіцієнта варіації. Визначено інструменти механізму регулювання сталого просторового розвитку регіону. Представлено алгоритм дослідження сталого просторового розвитку на регіональному рівні.

Ключові слова: простір, територія, регіон, сталий розвиток, методологія, симетрія, асиметрія, диспропорція.

Постановка проблеми. Обговорення проблем сталого просторового розвитку регіону вітчизняними та іноземними науковцями дозволяє зробити висновок про те, що на сучасному етапі склалося кілька напрямків розвитку теоретичних і методологічних аспектів цієї теорії. Ступінь вивченості цього питання не дозволяє виробити єдині теоретичні основи, що дає можливість систематизувати вже наявні положення в цілісну і струнку логічну схему. Разом з тим аналіз та оцінка соціально-економічної диференціації муніципальних утворень, спрямовані на виявлення ключових диспропорцій просторового розвитку регіону, стають все більш актуальними в даний час, особливо враховуючи вибрану урядом політику децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і результатів. Загальні аспекти проблематики сталого просторового розвитку регіону розкриті здебільшого в наукових дослідженнях фахівців із регіональної економіки та суспільної географії, а саме в роботах І. Бистрякова, В. Геєця, З. Герасимчук, В. Коломийчука, Л. Чернюк. Значні напрацювання у вивченні теоретичних і практичних питань сталого просторового регіонального розвитку мають зарубіжні науковці І. Тургель, О. Гранберг, О. Швецов. Але попри, здавалося б, значну кількість публікацій, присвячених вивченню цього питання, проблеми сталого просторового розвитку регіону висвітлено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. В економіці досліджуються різні види просторів: фінансовий, інноваційний, соціальний, інформаційний та ін. Функцію первинного, системоутворюючого, виконує економічний простір, який є одним із базових понять регіональної економіки і дає вихідне уявлення про територію (рис. 1).

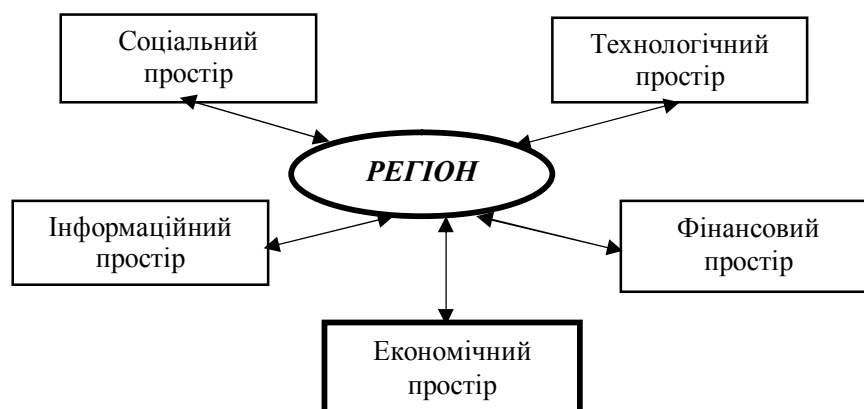

Рис. 1. Взаємодія просторів на регіональному рівні

На нашу думку, під терміном «простір» потрібно розуміти певні географічні рамки, де існує економічна система, межі якої проходять від світового економічного простору до регіонального та муніципального. Близьким до поняття «простір» виступає термін «територія». Її можна визначити як частину простору земної поверхні. На відміну від «території», поняття «регіон» має додаткову сутнісну складову – «порядку, регулювання, управління». Регіон – цілісна система, що має свою структуру, функції, зв'язки із зовнішнім середовищем, історію, культуру, умови життя населення [1, с. 72].

Територіальний розвиток, тобто розвиток конкретної частини простору протягом певного проміжку часу, являє собою складний процес взаємодії простору і суспільства. Нерівномірність розвитку суспільства на територіях різних видів призводить до істотних відмінностей в їхньому розвитку. При цьому розвиток території – це як позитивні зміни в рівні їх облаштування (наявність доріг, житла, підприємств тощо), так і великий набір обставин, пов'язаних з життям людини (рівень доходів населення, показники системи охорони здоров'я, екології, освіти і т.д.).

Зіставляючи різні території, прийнято говорити про територіальну асиметрію та територіальну диспропорцію. Розглянемо кожне з цих понять та їхнє співвідношення. Асиметрія – складова всіх соціальних і економічних процесів. Чим більші інтенсивність і масштабність цих процесів, тим, за інших рівних умов, більший ступінь асиметрії. Слово «симетрія» (співмірність – в перекладі з грецької) розуміється як інваріантність, незмінність форми, властивостей, структури матеріального об'єкта відносно його перетворень. Природно, поняття асиметрії – поняття прямо протилежне. А саме, асиметрія – це нерозмірність, невідповідність розташування частин цілого щодо центру, деякої середньої величини, неоднаковість у положенні. Отже, можна зробити ще один висновок: асиметрія – це процес, що веде до нестійкості і якому властива протидія законам збереження. Таким чином, асиметрія – не тільки умова руйнування деякого порядку, але й необхідна складова процесу розвитку.

Наявність процесу асиметрії не завжди свідчить про погіршення або поліпшення процесів розвитку, а тільки оголює ознаки нестабільності.

У регіональній науці виділяють такі прояви асиметрії: відхилення показників конкретних територій від середніх величин; відміну периферійних районів від центральних; нерівномірний розподіл економічного потенціалу або найважливіших його складових по території [2].

У сучасних умовах на соціально-економічне положення окремих муніципальних утворень впливає цілий ряд факторів (економіко-географічне положення, спеціалізація, рівень конкурентоспроможності і т.д.). Внаслідок їх впливу відбувається стрімкий поділ муніципальних утворень за рівнем соціально-економічного розвитку. У результаті посилюються просторові диспропорції в розвитку регіонів і країни в цілому.

Тому аналіз та оцінювання соціально-економічної диференціації муніципальних утворень, спрямовані на виявлення ключових диспропорцій сталого просторового розвитку регіону, нині стають все більш актуальними.

Існуючі методи аналізу та оцінювання соціально-економічної диференціації муніципальних утворень полягають як у статистико-аналітичній оцінці соціально-економічних показників розвитку територій, так і в якісній оцінці особливостей та основних факторів розвитку муніципальних утворень регіону.

В основі оцінки соціально-економічної диференціації муніципальних утворень лежать статистичні дані, представлені набором показників по різних блоках соціально-економічного життя, що характеризують як кількісні (абсолютні та показники на душу населення), так і якісні (структурні показники і динамічні ряди) аспекти розвитку території [3, с. 247].

При формуванні системи показників рівня соціально-економічного розвитку муніципальних утворень враховуються такі вимоги до їх відбору: істотність – показники повинні бути корисними при прийнятті адекватних управлінських рішень; сумісність – набір показників повинен вписуватися в існуючу систему інформаційних потоків; достовірність – наявність можливості об'єктивного вимірювання значень показників; диференційованість – показники повинні об'єктивно відображати відмінності між муніципальними утвореннями; повнота – набір показників не повинен виключати досягнутого рівня розвитку різних сфер муніципальних утворень; простота – показники мають бути зрозумілими для широкого кола аналітиків; адекватність – набір індикаторів повинен враховувати специфіку діяльності кожного муніципального утворення.

Показники рівня розвитку муніципальних утворень, що задовольняють названим вимогам, об'єднуються в групи (економічні, соціальні, фінансові, екологічні).

Для оцінювання диференціації муніципальних утворень за рівнем соціально-економічного розвитку ми пропонуємо використовувати коефіцієнт варіації, що характеризує ступінь відхилення соціально-економічних показників муніципальних утворень від середньорегіонального показника.

Коефіцієнти варіації можуть визначатися різними методами. Найбільш прийнятним є розрахунок лінійної форми коефіцієнта варіації, визначення якого здійснюється за такою формулою [4]:

$$K = \sum_{mf} \left| \frac{Y_{mf}}{\sum_{mf} Y_{mf}} - \frac{N_{mf}}{\sum_{mf} N_{mf}} \right|,$$

де K – коефіцієнт варіації;

Y_{mf} – значення того чи іншого показника у муніципальному утворенні;

N_{mf} – чисельність населення муніципального утворення.

При цьому коефіцієнт варіації знаходиться в проміжку $0\% < K < 30\%$ і диференціація муніципальних утворень за рівнем соціально-економічного розвитку знаходиться в нормі, якщо ж коефіцієнт варіації $K > 30\%$, диференціація вважається значною.

Відстеження коефіцієнтів варіації тих чи інших соціально-економічних показників та їх динаміки дає найбільш точне уявлення про процеси диференціації соціально-економічного розвитку окремих муніципальних утворень і дозволяє вживати заходів щодо її зменшення.

Для розрахунку коефіцієнта варіації нами відібрані показники, що охоплюють основні сфери соціально-економічного розвитку муніципального утворення: 1) виробничі, що включають показники розвитку промисловості і показники розвитку сільського господарства; 2) соціальні (оборот роздрібною торгівлі, млн. грн.); 3) бюджет муніципалітетів (власні доходи місцевих бюджетів, млн. грн.).

На даний час для порівняльної оцінки показників соціально-економічного розвитку муніципальних утворень широке застосування отримав метод кластерного аналізу. Це дозволяє здійснити аналіз на більш широкій та об'єктивній основі – з урахуванням всіх істотних ознак [4].

Питання сталого просторового розвитку регіону слід розглядати з точки зору формування і реалізації ефективної регіональної політики, яка являє собою частину загального політичного та соціально-економічного курсу країни, її регіонів.

Сталий просторовий розвиток – процес, який видозмінює територіальну організацію суспільства, яка склалася. Основною складовою регіональної політики є цілеспрямована діяльність держави, яка орієнтована на зниження територіальних диспропорцій, що перешкоджають оптимальному функціонуванню країни, її регіонів [5].

Для здійснення регіональної політики необхідні відповідні механізми, які дозволять більш ефективно управляти процесом розвитку території. Інструменти механізму регулювання сталого просторового розвитку регіону зображені на рис. 2.

Сталий просторовий розвиток регіону ми пропонуємо розуміти як органічну сукупність різноспрямованих змін регіональних підсистем і елементів з урахуванням їх особливостей, взаємозв'язків і в рамках регіональних пріоритетів соціально-економічної політики.

З метою дослідження сталого просторового розвитку регіону може бути використаний такий алгоритм (рис. 3): аналіз особливостей сучасної просторової організації регіону передбачає дослідження економіко-географічного положення, природно-ресурсного потенціалу, спеціалізації; аналіз сформованої системи розселення включає виявлення особливостей системи міського та сільського розселення в регіоні; аналіз просторової структури економіки регіону передбачає виділення галузей спеціалізації, полюсів і осей зростання та ін.; аналіз соціально-економічного розвитку муніципальних утворень спрямований на виявлення соціально-економічної диференціації муніципальних утворень і виділення типів територій.

Рис. 2. Інструменти механізму регулювання сталого просторового розвитку регіону

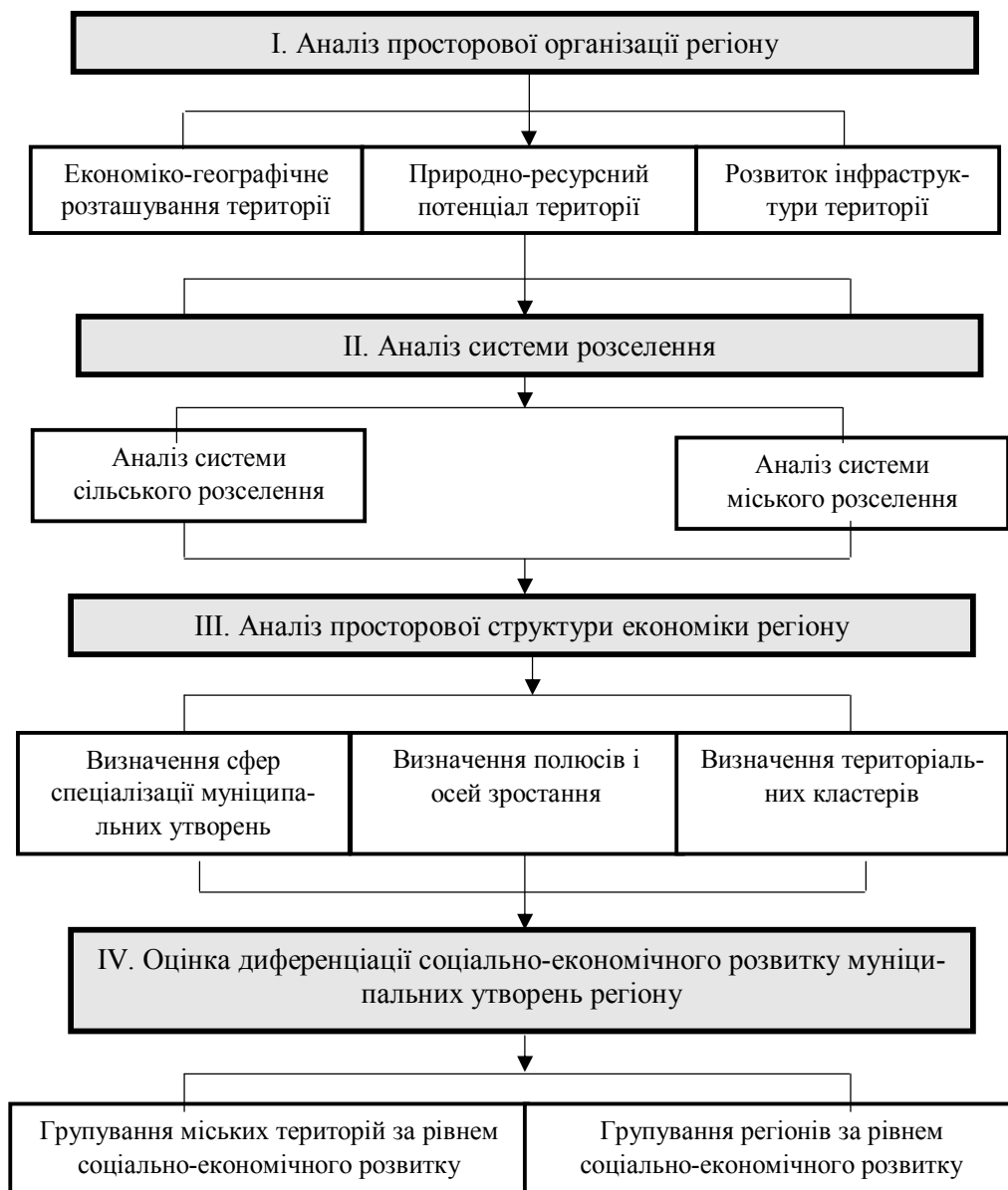

Рис. 3. Алгоритм дослідження сталого просторового розвитку регіону

Розглянутий алгоритм дозволяє здійснити типологізацію муніципальних утворень регіону за різними класифікаційними ознаками, встановити особливості регіональної системи розселення, тенденції зміни на основі аналізу особливостей сталого просторового розвитку регіону, визначити галузі спеціалізації регіонів, а також виділити сформовані в регіоні територіальні кластери [6].

Регіон як головна одиниця соціально-економічного простору характеризується певними структурними особливостями [7, с. 45]. Однією з таких особливостей є просторова структура економіки, яка, змінюючись, може вступати в протиріччя зі сформованою системою розселення в регіону, що, в свою чергу, є причиною виникнення різних соціальних проблем. З метою регулювання сталого просторового розвитку регіону та формування диференційованої регіональної політики можна виділити такі типи територій [8]: центр просторової організації регіону – великий багатофункціональний, що є головним вузлом в опорному каркасі регіону, з розвиненим промисловим, економічним, соціальним потенціалом, де сконцентровані трудові, інвестиційні ресурси та ін.; території, які розташовані в безпосередній близькості з центром і дуже підвладні його впливові; території зі змішаною, слабо диверсифікованою структурою економіки; промисловий центр порівняно нової індустріалізації, що характеризується досить високою часткою зайнятих у промисловості; розвинені аграрні території з переважанням сільського господарства, що формують значну частину продовольства в регіоні; території, що характеризуються високими темпами розвитку сфери послуг і скороченням промислових функцій, які володіють високим туристично-рекреаційним потенціалом і досить розвинутою туристичною інфраструктурою; території тривалого ресурсного освоєння з низькою густиною населення; території, що займають прикордонне положення. Вони отримують як додаткові переваги, так і деякі недоліки, обумовлені прикордонним становищем.

Параметри сталого просторового розвитку обумовлюються як об'єктивними особливостями конкретної території (її географічним розташуванням, рельєфом, природно-кліматичними факторами), так і наслідками освоєння цієї території людиною, рівнем її економічного і соціального розвитку. У свою чергу, дослідження сталого просторового регіонального розвитку дозволяє визначати, підтримувати і посилювати конкурентоспроможність регіону.

Висновки. Таким чином, при розгляді питання сталого просторового розвитку регіону простежується кілька контекстів. По-перше, мова йде про розвиток складових регіональних територій. У цьому випадку сталий просторовий розвиток регіону складається із сукупності цільових векторів розвитку окремих муніципальних утворень. Другий контекст сталого просторового розвитку – регіональний, де повинні братися до уваги регіональна політика держави та власні цільові пріоритети розвитку конкретного регіону.

Список використаної літератури

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М., 1983. – 350 с.
2. Просторовий розвиток регіону : еволюція сучасних уявлень щодо сутності категорії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2518>
3. Чернюк Л. Г. Економіка та розвиток регіонів (областей) України : навч. посіб. / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2008. – 644 с.
4. Майер Дж. М. Основні проблеми економіки розвитку : навч. посіб. / Джеральд М. Майер, Дж. Е. Раух, А. Філіпенко ; пер. з англ. Д. Олесевич [та ін.]. – К. : Либідь, 2003. – 688 с.
5. Сталий розвиток як парадигма суспільного зростання XXI ст. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/273-stalyi-rozvytok-yak-paradygma-suspilnogo-zrostannya-21-st>
6. Wojciechowski E. Samorząd teretorialny w warunkach gospodarki rynkowej / E. Wojciechowski. – Warszawa : PWN, 1997. – 150 s.
7. Дружинин П. В. Развитие экономики приграничных регионов в переходный период / П. В. Дружинин. – Петрозаводск : КарНЦ РАН, 2005. – 244 с.
8. Пепа Т. В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики / Т. В. Пепа // Держава та регіони. – 2009. – № 2. – С. 17–21. – (Серія «Державне управління»).

References

1. Alaev, E. B. (1983) *Sotsial'no-ekonomicheskaya geografiya : Ponyatiyno-terminologicheskii slovar'*. Moscow, 350 s.
2. *Prostorovyy rozvytok rehionu : evolyutsiya suchasnykh uyavlen' shchodo sutnosti katehoriyi* [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2518>
3. Chernyuk, L. H., Klynovyy, D. V. (2008) *Ekonomika ta rozvytok rehioniv (oblastey) Ukrayiny*. Kyiv: TsUL, 644 s.
4. Mayyer, Dzh. M. Raukh, Dzh. E., Filipenko A. (2003) *Osnovni problemy ekonomiky rozvytku: navch. posib*. Kyiv: Lybid', 688 s.
5. *Staly rozvytok yak paradyhma suspil'noho zrostannya XX st.* [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu : <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/273-staly-rozvytok-yak-paradygma-suspilnogo-zrostannya-21-st>
6. Wojciechowski, E. (1997) *Samorząd teretorialny w warunkach gospodarki rynkowej*. Warszawa : PWN, 150 s.
7. Druzhynin, P. V. (2005) *Razvitie ekonomiki prigranichnykh regionov v perekhodnyy period*. Petrozavodsk : KarNTs RAN, 244 s.
8. Pepa, T. V. (2009) *Prostorovyy rozvytok rehional'nykh sotsial'no-ekonomichnykh system v konteksti derzhavnoyi rehional'noyi polityky. Derzhava ta rehiony. Seriya. Derzhavne upravlinnya*, (2), s. 17–21.

V. A. Shpylovyi

**METHODOLOGICAL BASIS FOR SUSTAINABLE SPATIAL DEVELOPMENT:
REGIONAL ASPECT**

Methodological bases for the assessment of the region as a territorial social and economic formation, which is based on spatial organization, are substantiated. The issues of territorial asymmetry and territorial disparities are highlighted, manifestations of asymmetry are emphasized. The definitions of the concepts of "space", "territory", "region" are given. It is offered to use the coefficient of variation, in particular the calculation of linear form of the coefficient of variation, for valuation the differentiation of municipalities in terms of socio-economic development. The tools of the mechanism for regulation of sustainable spatial development of the region are determined. The algorithm of the study of sustainable spatial development at regional level is shown.

Parameters of sustainable spatial development as stipulated both by objective features of a specific territory (its geographical location, topography, climatic factors) and the consequences of the development of the territory by people, their level of economic and social development. In its turn, the study of sustainable spatial regional development allows to determine, maintain and enhance the competitiveness of the region.

Conclusions. *Thus, when considering sustainable spatial development of the region, several contexts are traced. Firstly, the thing is the development of components of regional areas. In this case, sustainable spatial development of the region consists of a set of target vectors of the development of individual municipalities. The second context of sustainable spatial development is regional one, which should take into account regional policy of the state and own target priorities of the development of a specific region.*

Keywords: *space, territory, region, sustainable development, methodology, symmetry, asymmetry, disproportion.*